

Керноз Н.Е., Бердник И.В.

Черниговский национальный технологический университет

ПРОБЛЕМНОСТЬ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ПОДСУДНОСТИ И ЕЕ ВИДОВ В НАЦИОНАЛЬНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

Статья посвящена освещению проблемных вопросов законодательного урегулирования подсудности и ее видов в национальном судопроизводстве. Проанализировано понятие подсудности. Раскрыты виды подсудности: инстанционная, исключительная, территориальная, предметная. Авторы приходят к выводу, что на законодательном уровне отсутствует ее определение и существуют разногласия относительно ее видов. Предложены пути устранения пробелов в законодательстве.

Ключевые слова: подсудность, инстанционная подсудность, исключительная подсудность, территориальная подсудность, родовая подсудность, предметная подсудность.

Kernoz N.E., Berdnik I.V.

Chernihiv National Technological University

PROBLEMS WITH LEGISLATIVE REGULATION JURISDICTION AND SPECIES IN NATIONAL LEGAL PROCEEDINGS

Summary

This paper is devoted to highlighting the problematic issues of jurisdiction and legislative regulation of its kinds in the domestic legal order. The notion of jurisdiction. Explained types of jurisdiction: instance, exclusive, territorial and subject matter jurisdiction. The authors conclude that in law there is no definition of it and there is disagreement as to its species. The proposed ways of its amendment in the legislation.

Keywords: jurisdiction, instantsiyna jurisdiction, exclusive jurisdiction, territorial jurisdiction, tribal jurisdiction, subject matter jurisdiction.

УДК 347.67

НІКЧЕМНІСТЬ ЗАПОВІТУ ТА ВИЗНАННЯ ЗАПОВІТУ НЕДІЙСНИМ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Чубенко А.Г.

Національна академія внутрішніх справ

Леськів С.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано основні положення, що стосуються нікчемності заповіту та визнання його недійсним. Виявлено проблеми правового регулювання нікчемності заповіту та визнання його недійсним. Проаналізовано судову практику та позиції вітчизняних вчених стосовно даних правових питань. Наведено пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства, що стосується нікчемності та недійсності заповіту.

Ключові слова: заповіт, нікчемність заповіту, недійсність заповіту, спадкове право.

Постановка проблеми. Одними з основоположних способів захисту спадкових прав та інтересів є визнання заповіту нікчемним або визнання заповіту недійсним у судовому порядку. На практиці виникає ряд питань, що стосуються розмежування правової природи, підстав, суб'єктного складу цих способів захисту, що зумовлює необхідність їх вирішення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дана проблематика була досліджена багатьма провідними вченими у сфері цивільного права, серед яких: І. Жилінкова, Ю. Заїка, С. Фурса, О. Підпригора та чимало інших фахівців з тих питань, які стосуються спадкового права.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки заповіт є односторонньою угодою, тобто угодою, для здійснення якої необхідно і достатньо лише вираження волі заповідача,

тому заповіт має відповідати вимогам, встановленим законом, що стосуються вчинення угод, тому до заповіту застосовуються загальні положення щодо визнання правочину недійсним. У Цивільному кодексі (ЦК) України [1] немає поняття недійсності правочину, але ст. 203 ЦК України визначено загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину.

Мета дослідження. На основі аналізування літературних джерел та діючої юридичної практики:

- 1) проаналізувати основні положення, що стосуються нікчемності заповіту та визнання його недійсним;
- 2) виявити проблеми правового регулювання нікчемності заповіту та визнання його недійсним;
- 3) проаналізувати судову практику та позиції вітчизняних вчених стосовно даних правових питань;

4) представити пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства, що стосується нікчемності та недійсності заповіту.

Виклад основного матеріалу. Так, ст. 1257 ЦК України передбачає можливість визнання заповіту недійсним та підстави для визнання його нікчемним.

Оскільки правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним (презумпція правомірності правочину), то на закон покладається чітке визначення умов (підстав), процесуального порядку і наслідків недійсності.

Нікчемним або абсолютно недійсним правочином є правочин, недійсність якого встановлена законом (ч. 1 ст. 215 ЦК України). Такий правочин не породжує передбачених законом правових наслідків і за загальним правилом визнання його недійсним в суді не вимагається, крім випадків, передбачених законом (ч. 2 ст. 218, ч. 2 ст. 219, ч. 2 ст. 220, ч. 2 ст. 221, ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 226 ЦК України).

До абсолютно недійсних (нікчемних) відносять правочини:

1) вчинені з порушенням обов'язкової письмової та нотаріальної форми (статті 218–220 ЦК);

2) вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, крім випадку, коли вчинення такого правочину згодом було схвалено батьками (усиновителями), опікуном (ст. 221 ЦК України);

3) вчинені без дозволу органу опіки та піклування у випадках, коли така згода є обов'язковою, крім випадку, якщо судом буде встановлено, що такий правочин відповідає інтересам підопічного (ст. 224 ЦК України). Наприклад, опікун відмовляється від майнових прав підопічного; видає письмові зобов'язання від його імені; укладає договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку;

4) вчинені недієздатною фізичною особою, крім випадку коли такий правочин схвалено опікуном чи доведено, що він вчинений на користь недієздатної особи (ст. 226 ЦК України);

5) що порушують публічний порядок, тобто правочини, спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини, знищення майна фізичної чи юридичної особи, держави, не законне заволодіння ним (ст. 228 ЦК України);

6) удаваним. Удаваним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили (ч. 1 ст. 235 ЦК України). Тобто в цьому разі завжди має місце правочин, який сторони вчинили фактично, і правочин, який сторони вчинили формально-юридично з метою замаскувати справжній правочин. Наприклад, щоб позбавити колишню дружину (співвласника квартири) можливості скористатися правом переважної купівлі, колишній чоловік (продавець) маскує договір купівлі-продажу під договір дарування;

7) фіктивні правочини (ст. 234 ЦК України). Фіктивний правочин – це правочин укладений без наміру створення правових наслідків, тобто правочин «про людське око». На відміну від загального правила, фіктивні правочини визнаються недійсними судом.

Детальніше розглянемо особливості визнання заповітів недійсними. Відповідно до ч. 1 ст. 1257 ЦК України. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Фактично дану статтю слід розглядати у комплексі із ст. 27 ЦК України, яка встановлює підстави визнання правочину нікчемним, оскільки заповіт є одностороннім правочином. Нікчемним є

правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені цивільні права та обов'язки [2]. У разі наявності підстав вважати правочин нікчемним, визнання його судом недійсним не вимагається.

За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. Дана підстава є найбільш поширеною серед позовів про визнання заповіту недійсним.

У ч.ч. 1-2 ст. 1257 ЦК України, підкреслює І. Жилінкова [3], визначаються основні підстави недійсності заповіту, але на її думку, це не означає, що заповіт не може бути визнаний недійсним з інших підстав, визначених цивільним законодавством України.

Заповіт може бути визнаний судом недійсним повністю або в його частині. Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини (ч. 3 ст. 1257 ЦК України). У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах. При посвідченні заповіту існує ряд вимог, які необхідно дотримуватись, деякі науковці поділяють їх загальні та спеціальні [4].

Загальними можна вважати вимоги, які закладені в Конституції України [5], ЦК України (Гл. 16 Розд. IV «Правочини»), які регламентують загальні питання посвідчення правочинів, встановлюють фундаментальні принципи, яким має відповідати будь-який правочин. А щодо спеціальних вимог, то це ті вимоги, які стосуються безпосередньо заповітів, особливостей їх складення та посвідчення та які закріплені в Книзі 6-й ЦК України, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та інших законодавчих актах.

Заповіт, складений з вадами волі, тобто особою, волевиявлення якої не було вільним, не відповідало її дійсним намірам, внаслідок обману, насильства, помилки, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи (ст.ст. 229-231 ЦК України).

На дійсність заповіту не впливає той факт, що спадкоємець за заповітом не тільки не висловлював під час складання заповіту згоди на прийняття спадщини, але навіть і не знав про те, що на його користь складено заповіт [6, с. 461].

Ст. 1247 ЦК України встановлює загальні вимоги до форми заповіту. Як ми вже зазначали, правочини можуть укладатися у усній та письмовій формі. Якщо правочин укладається у письмовій формі законодавцем може бути додатково закріплена необхідність його нотаріального посвідчення та (або) його державної реєстрації. Законодавство України встановлює, що заповіт має складатися у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення і особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до частини четвертої статті 207 ЦК України. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у ст.ст. 1251-1252 ЦК України, а саме: посадові особи органів місцевого самоврядування, головні лікарі (їх заступники), капітани суден, керівники експедицій, командири (начальники) військових частин, з'єднань, установ або закладів, начальники установ виконання покарань, начальники слідчих ізоляторів, за наявності підстав визначених в законі.

Заповіти, посвідчені особами, зазначеними у частині третій цієї статті, підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Тобто фактично посвідчення заповіту складається з 3-ох елементів, а саме:

- 1) складення заповіту у письмовій формі;
- 2) його нотаріальне посвідчення;
- 3) державна реєстрація заповіту.

Якщо особи, у яких є докази, що підтверджують, що заповіт було складено заповідачем у момент, коли він не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг ними керувати, вони можуть звернутися до суду з позовом про визнання даного заповіту недійсним. Такий позов розглядається судом в порядку позовного провадження. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо він був складений особою під впливом фізичного або психічного насильства, або особою, яка через стійкий розлад здоров'я не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.

Для встановлення психічного стану заповідача в момент складення заповіту, який давав би підставу припустити, що особа не розуміла значення своїх дій і (або) не могла керувати ними на момент складення заповіту, суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу. Такий заповіт можна вважати недійсним з моменту набрання законної сили рішення суду.

Рішення суду має бути направлене нотаріусу, щоб останній у свою чергу вніс відповідні відомості до Спадкового реєстру для його скасування. Якщо ж існував заповіт, складений раніше, то він відновлює своє дію.

Тлумачення заповіту здійснюється після відкриття спадщини самими спадкоємцями, за загальним правом, але інколи виникають ситуації, коли між спадкоємцями може виникнути спір щодо певних положень заповіту. У такому разі, тлумачення здійснюється судом відповідно до норм статті 213 ЦК України.

Дана стаття регулює загальний порядок тлумачення правочину, у ній йдеться про те, що при тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів, а якщо буквально значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змоги з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін.

Якщо за вищенаведеними правилами немає можливості визначити справжню волю особи, яка вчинила правочин, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, ustalена практика відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення. Тобто судом враховується положення заповіту у цілому, встановлюється намір спадкодавця у своєму посмертному розпорядженні.

Фактично дотримання контролю за дотриманням вимог законодавства покладено на нотаріусів, адже саме до їх компетенції належить встановлення дійсного волевиявлення сторін, тлумачення змісту правочину, дотримання форми заповіту тощо. У випадку укладення звичайного заповіту нотаріус може забезпечити заповідача від певних помилок, але при укладенні секретного заповіту, з змістом якого нотаріус не має права знайомитись, можуть

виникнути труднощі. Метою секретного заповіту є уникнення будь-якого зайвого розголосу, але фактично нотаріус і без цього зобов'язаний відповідно до ст.8 ЗУ «Про нотаріат» [7] зберігати нотаріальну таємницю, а згідно ст. 1255 ЦК України недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю захищає нотаріус, посадова чи службова особа, які розголосили таємницю заповіту, повинні притягатися до дисциплінарної відповідальності, а за достатніх підстав – відшкодовувати і моральну шкоду. На практиці часто виникають труднощі з даним видом заповітів, адже заповідач, складаючи такий заповіт може допустити ряд істотних помилок, неточностей, що після його смерті можуть стати підставою для звернення до суду для визнання його недійсним. Тому, доцільним вважаємо виключити дану статтю з Цивільного кодексу України.

Недійсність окремого розпорядження, що міститься в заповіті, може бути підставою для визнання недійсним заповіту лише в цій частині.

У справах про спадкування нотаріуси не є заінтересованими особами, тому їх не потрібно залучати до участі у справі.

Як зазначає О. Заїка [8], особливість заповіту полягає в тому, що цивільно-правові наслідки виникають не негайно, після належного волевиявлення у відповідній формі, а лише після смерті особи, яка його вчинила. А тому право на подання позову до суду стосовно недійсності заповіту виникає у заінтересованих осіб лише після смерті заповідача.

Недійсність заповіту не позбавляє вказаних у ньому осіб спадкувати за законом чи на підставі іншого, дійсного заповіту.

Розірвання шлюбу припиняє статус подружжя, а недійсність шлюбу (визнання шлюбу недійсним) анулює статус подружжя, у зв'язку з цим розірвання шлюбу чи визнання шлюбу недійсним після складення заповіту подружжя (ст. 1243 ЦК України) позбавляє цей заповіт юридичного значення без пред'явлення відповідного позову. У цьому разі спадкування відбувається на загальних підставах [9].

У разі недійсності нового заповіту чинність попереднього відновлюється лише у випадках, передбачених ст.ст. 225, 231 ЦК України, а саме: у разі вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними або у разі вчинення правочину під впливом насильства.

Висновки і пропозиції. Визнання заповіту нікчемним або визнання його недійсним у судовому порядку є одними з видів захисту спадкових прав та інтересів. На сьогодні існує ряд дискурсивних та невирішених питань матеріального та процесуального характеру, які ускладнюють реалізацію спадкових прав та інтересів спадкоємців. Найбільш поширеними підставами для звернення недійсним заповіту є наявність дефекту волі, яка перевіряється шляхом проведення посмертної судово-психіатричної експертизи. Підстави визнання недійсним заповіту не обмежуються лише ст. 1287 ЦК України, а застосованню також підлягають і інші норми цивільного законодавства, що стосуються недійсності правочину. З метою забезпечення нотаріусом спадкових прав та інтересів і уникнення помилок при складенні заповіту, які зможуть зумовити можливість звернення до суду з метою визнання заповіту недійсним, на нашу думку слід виключити ст. 1245 ЦК України, що стосується секретного заповіту.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Фурса С.Я. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: [наук.-практ. посібн.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.; За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Вид. Фурса С.Я.; КНТ, 2007. – С. 82.
3. Жилінкова І.В. Актуальні питання спадкового права України: матеріали до семінару / Жилінкова І.В. – Харків: Ксилон, 2009. – 340 с.
4. Фурса С.Я. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: [наук.-практ. посібн.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.; За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2007. – С. 79.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30, ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Підпригора О.А. Цивільне право: [підручн. для студентів юрид. вузів та факультетів] / О.А. Підпригора – К.: Вентурі, 1997. – 480 с.
7. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39, ст. 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
8. Заїка Ю.О. Спадкове право України: [навч. посібн.] / Ю.О. Заїка. – К.: Істина, 2006. – 216 с. – (Серія «Цивілістика»).
9. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 квітня 2008 р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах та з загальних питань: 1963-2008 рр. – [вид. 5-те зі змінами та доп.]. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2009.

Чубенко А.Г.

Национальная академия внутренних дел

Леськив С.Р.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

НИЧТОЖНОСТЬ ЗАВЕЩАНИЯ И ПРИЗНАНИЕ ЗАВЕЩАНИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ: ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье проанализированы основные положения, касающиеся ничтожности завещания и признания его недействительным. Выявлены проблемы правового регулирования ничтожности завещания и признания его недействительным. Проанализировано судебную практику и позиции отечественных ученых относительно данных правовых вопросов. Приведены предложения по совершенствованию украинского законодательства, касающегося ничтожности и недействительности завещания.

Ключевые слова: завещание, ничтожность завещания, недействительность завещания, наследственное право.

Chubenko A.G.

National Academy of Internal Affairs

Leskiy S.R.

Ivan Franko National University of Lviv

INSIGNIFICANCE OF WILL AND INVALIDATION OF WILL: CIVIL AND LEGAL ASPECTS

Summary

The article is divided to main provisions concerning the insignificance of will and invalidation of will. It was found problems of legal regulation of insignificance of will and invalidation of will. It was analysed judicial practice and position of Motherland scientists regarding this legal issues. It was proposed improving of existing civil legislation in the field nullity and invalidity of the will.

Keywords: will, insignificance of will, invalidation of will, inheritance law.